

De boetedoening van Hertman Hertmans

Uit het jaar 1616 is een kerkenraadsverslag bewaard gebleven dat handelt over de netelige positie waarin Hertman Hertmans of Hartman Hartmans terecht is gekomen waarvoor hij op 18 december 1616 voor de kerkenraad moest verschijnen. Gedurende de zomer had hij zich meermalen opgehouden op een plaats waar alcohol geschonken werd. Dorpsgenoten droegen Hartman na dat hij dronken was geweest en dat kwam ook de kerkenraad ter ore en die konden vanwege hun ambt niet anders dan een onderzoek instellen. De tekst van dominee Wouter Reiniersz is in 2018 precies 400 jaar oud. Het was omstreeks 2005 mijn eerste oefening met het oude schrift, dat ik dus leerde ontcijferen door deze bijzondere dorpsdominee.

Augustus 2018, Jan de Vries.

Het kerkenraadsboek

Veel oudheden zijn er niet in Koudum. Een waardevolle uitzondering vormt een opschrijfboek van de gereformeerde kerkenraad, al is het niet meer fysiek in Koudum, maar ligt het veilig opgeslagen in de kelders van Tresoar te Leeuwarden.¹ De oudste aantekeningen dateren uit 1587 en daarmee is het een van de oudst bewaard gebleven Kerkenraadsboeken van Friesland. Het bevat naast lijsten van lidmaten, dopen en huwelijken ook afrekeningen van de diaconie, verhandelingen van de kerkenraad en kerkelijke tuchtzaken. In 1587 bestond de gereformeerde gemeente nog maar zeven jaar.

De eerste periode in het boek beslaat die van de generatie die opgroeide tijdens de Nederlandse opstand tegen Spanje anno 1568, het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Als gevolg van de Opstand ging in 1580 ook Friesland officieel over op de Calvinistische leer. Het was een nieuwe tijd vol onzekerheden. De dramatische overval van Spaanse huurlingen op het dorp, waarvan het gedenkbord in de Martinikerk getuigd, was in 1587 nog maar een jaar geleden. En niet iedereen volgde slaafs de bevelen uit Leeuwarden over geloofszaken. Velen bleven katholiek of doopsgezind. Onder hen die wel overgingen waren diverse leiders met eigen ideeën over de invulling van de nieuwe leer.

---

¹ Tresoar 244-39 nr. 344A.

Sommige teksten in het kerkboek geven een inkijkje in de gedachten en emoties van de gemeenteleden en predikanten uit die roerige tijd. Hooggeleerde protestante dominees kregen het in Koudum aan de stok met schoolmeester Hans en met grietman Douwe Hessels Epema (ovl. 1624) en diens trawanten.² Toen alweer een predikant met slaande ruzie met de grietman was vertrokken, kwam in 1611 de voormalige ziekentrouster Wouter Reiniersz op de kansel.

Dominee Wouter Reiniersz

In Koudum was de schippersgemeenschap de dominante partij, zij waren in die periode in economisch opzicht belangrijker dan de boeren in het dorp. Als geen ander begreep en respecteerte Reiniersz deze groep, en wederzijds. Hij was van mandenmaker via ziekentrouster op VOC-schepen, opgeklommen naar het ambt van predikant en stond eerst op west-Vlieland.³ In Koudum bracht hij rust en orde. Uit Reiniersz periode stamt het gedenkbord dat nog altijd in de kerk hangt. Het herinnert aan de overval door Spaanse huurlingen op het dorp in januari 1586. Enkele jaren nadat hij als predikant in Koudum kwam startte grietman Epema de bouw van een enorme nieuwe kerktoren, die tevens diende als een baken voor de zeevaart.

Maar liefst vijftientig jaar was Wouter Reiniersz hier predikant en woonde tot zijn dood in het dorp. Zijn zoon volgde hem op. Het zal duidelijk zijn dat hij gewaardeerd werd en ook goed met de grietman overweg kon. Dat is opmerkelijk want hij moest niets hebben van drankgebruik, maar uit de verslagen van zijn voorgangers blijkt dat grietman Douwe Epema, een notoire drinker was. Herhaaldelijk werd hij door de kerkenraad ter verantwoording geroepen. Van Reiniersz geen tuchtzaken tegen Epema. Liet hij de drank plotseling staan of kon hij voortaan ongehinderd zuipen? Het laatste is het meest waarschijnlijk want Douwe was van het leiderschapstype 'sterke man'. Zulke figuren maken wetten waaraan zij zichzelf niet hoeven te houden en benoemen vazallen die hen niets in de weg leggen.

Wouter Reiniersz riep in 1613 Epema's zwager en latere opvolger Laelius Lycklama en diens vrouw Foekje Galama vanaf de kansel ter verantwoording. Tijdens de jaarmarkt met

---

² W. Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland, 1580-1650* (Leeuwarden 1999) p. 347-349 en bijlage 9.

³ Zie over Reiniersz: Jan de Vries, *Verzwegen zeeheld. Jacob Benckes (1637-1377) en zijn wereld* (Zutphen 2018) p. 23-25.

Pinksteren hadden zij ruzie gemaakt met familieleden, *die van geen cleijnen aensien en waeren*. Tot verdriet van vele *eenvoudighe Christenen*, waren ze openlijk vervallen in *twijst, kivaedie en onlust*.⁴ Blijkbaar liet Reiniersz dergelijke ongewenste gedragingen, ook die van de beter gesitueerden, niet onbesproken en ging hij conflicten niet uit de weg. Behalve dan mogelijk met grietman Douwe Epema.

Hertman Hertmans

Uit het jaar 1616 is een kerkenraadverslag bewaard gebleven dat handelt over de netelige positie waarin Hertman Hertmans of Hartman Hartmans terecht is gekomen. Ook hij behoorde tot de plaatselijke elite want hij was een eigenerfde boer, wonend aan de Bovenburen. Hij vervulde tevens een publiek ambt, waarschijnlijk was hij dorprechter. Voorzeker was hij een belangrijk man in het dorp. Hertman zal geboren zijn omstreeks 1570 en hij noemde zich Posthumus; zijn vader moet voor zijn geboorte zijn overleden. Zijn naam staat in de kerkelijke ledenlijst van 1594. Hij leefde nog in 1631, maar niet meer in 1640. In 1603 kocht hij samen met een plaatsgenoot 800 balken van een Hindelooper schipper.⁵

Het lijkt dat Hertman een zware dobber had toen hij op 18 december 1616 voor de kerkenraad moest verschijnen. Gedurende de zomer had hij zich meermalen opgehouden op een plaats waar alcohol geschonken werd. De naam van het etablissement en zelfs de generieke aanduiding worden in de tekst zorgvuldig vermeden. Dorpsgenoten droegen Hartman na dat hij dronken was geweest en dat kwam ook de kerkenraad ter ore en die konden vanwege hun ambt niet anders dan een onderzoek instellen. De kerkenraadsleden moesten afgaan op verhalen die ze gehoord hadden want geen van hen had de vermeende losbandigheid zelf geconstateerd.

Ondervraging door de kerkenraad

Hertman werd *scherpelijck ondervraagt* en hij gaf toe dat het waar was dat hij er geweest was, maar dat was omdat hij er naartoe moest vanwege zijn ambt.⁶ In herbergen werden

---

⁴ Tresoar 244-39 nr. 344A / 92. Kivaetsc, kijaats betekent twistziek (MNW).

⁵ Zie over Hartman en familie: Vries, Jan de, 'Nakomelingen van Reiner Allerts, eigenerfde te Koudum', in: Ype Brouwers, Anne Hielke Lemstra, Pieter Nieuwland en Jarich Renema (red.), *Genealogysk jierboek 2015*.

⁶ Tresoar 244-39 nr. 344A / 93v-94.

allerhande zakengedaan. Wellicht moest Hertman belastingen innen of erop toezien dat bepaalde regels werden nageleefd. Hoe dan ook hij gaf een *slap ofte vlau* antwoord op de vraag of hij wel eens wat langer was gebleven dan voor de uitoefening van zijn ambt noodzakelijk was. Ook ontkende hij niet dat hij zelfs wel eens was gaan zitten. Maar dronken was hij nooit geweest en zich door de drank onbehoorlijk gedragen had hij al helemaal nog nooit gedaan. Maar hij was ook maar een mens en als hij zich wel onbehoorlijk had gedragen dan was het hem ontschoten.

Hartman toonde zich *boetveerdich* en zou in geval van schuld zich aan een straf onderwerpen zoals ieder ander. Maar het moest eerst maar eens bewezen worden. Hij maakte veel misbaar over zijn dorpsgenoten die hem beschuldigden, *uit sulcken swack fundament*, alleen omdat ze hem daar gezien hadden. De kerkenraad kon daar weinig tegenin brengen omdat ze de eventuele strafbare feiten zelf niet gezien hadden. De broeders waren dan ook voorzichtig. Ze wilden *niet stijf staan*, niet onbuigzaam zijn, maar ook niet met twee maten meten, door gedragingen van bepaalde personen *door de vingeren te sien meer als anders*. Iets waarvoor ze al menigmaal waren beschuldigd, ten onrechte uiteraard naar eigen oordeel.

Zo werd vlak voor de kerstdagen van 1616 vanaf de kansel aan alle gemeenteleden verkondigd dat ze binnen acht dagen met een duidelijk verhaal over Hertmans vermeende dronkenschap moesten komen, noemde tijd, plaats en omstandigheden en anders moesten ophouden met de kwaadsprekerij. Om hun oordeel kracht bij te zetten verwezen de raadsleden naar de Bijbeltekst Matheus 18. Daarin staat dat het beter is bepaalde ledematen te amputeren dan aan verleiding toe te geven. (Het zal duidelijk zijn dat Hertman hieraan gehoor gevende beter zijn benen niet kon laten amputeren want het was uit de hand gelopen in de herberg juist omdat hij was gaan zitten.) Op de dag na Kerst, *27 deetsember*, kon de predikant afkondigen dat niemand van de gemeenteleden zich gemeld had vanwege Hertman.

De tekst over Hertman

Ds. Reiniersz was weinig geletterd en normaal gesproken schreef hij zeer slordig en onbeholpen. Op deze tekst die hij pas in 1618 in het boek schreef, twee jaar na dato, heeft hij erg zijn best gedaan. De reden voor de vertraging is niet duidelijk. Er was een kladversie die hij overschreef, daarop wijst bijvoorbeeld de verschrijving aan het eind van regel 48 en de omstandigheid dat de originele handtekeningen c.q. handmerken van de overige

kerkenraadsleden ontbreken. Bij het maken van de tekst kreeg Reiniersz, die van Friese afkomst was, mogelijk hulp van een collega met een Duitse achtergrond. De zinsnede in regel 2: *der gemeente genampt* is Duits en ook woorden als *beruchticht*, in regel 3, en *deetseember* lijken een Duitse tongval te verraden. De Duitse collega in dat geval is waarschijnlijk de toenmalige Staverse predikant Adam Westerman, met wie Reiniersz wel vaker samenwerkte. Bij een andere kwestie in 1617 kreeg hij ook hulp van predikanten uit de omtrek.⁷

Hieronder vindt u de tekst uitgewerkt. Getracht is alles per regel letterlijk naar het origineel weer te geven, ook de hoofdletters en de interpunctie, al is het onderscheid tussen hoofd en kleine letters en tussen een komma en een schuine streep niet altijd duidelijk. Op enkele plaatsen zijn voor de duidelijkheid afbreekstreepjes gezet, die niet in het origineel staan. Afkortingen zijn, voor zover duidelijk, voluit geschreven, de ontbrekende letters cursief.

---

⁷ Tresoar 244-39 nr. 344A / 121-122.

1. 1616, den 18 deetseember
2. Voorstellinge tot boetvaerdich⁸ van hertman hertmans
3. Daer is een broeder der gemeente genampt hertman hertmans Die
4. welcke van eenige menschen beruchticht⁹ is met den vuilen laster der
5. Dronckenschap, als dat hij daer mede besmedt: *ende* de van dese soomer
6. Soo voor als nae gepleecht soude hebben: dit geruchte is ook voor
7. Den kercken raet gecoomen: die om haere consientie te quijten¹⁰
8. van weegen haer ampt daer iets in doen mosten: het sij tot over-
9. tuijginge van de *persoon verschreven* / soo hij aen die daet schult hadde
10. ofte tot wech neminge van die lasteringe, soo hij ontschuldich waer.
11. Soo heeft de kerckenraet hertman *voornoemd* ontbooden: de welcke oock
12. voor haer *verscheenen* is: die kercken raet heeft hertman *hertmans* in alles
13. scherpelijck onder vraecht / met alle omstandicheden oft hij geen schult
14. Aen die daet en hadde: *ende* oft het geruchte hem niet met recht nae
15. en ginck, die wijle hij hem daer meenich mael had laeten vinden:
16. waer op hij de kercke raet d' antwoord / dat het waer was: Jae dat hij
17. Daer meer geweest waer dan hem lief was: *ende* seijde verder dat hij
18. daer geweest waer van weegen zijn ampt: *ende* geroepen sijnde.
19. Waerop de kercken raet vraechde, oft hij daer noeijt geweest en waer
20. Anders dan van weegen zijn ampt: *ende* dat hij daer geroepen waer
21. *ende* geroepen weesende / niet over die tijd gebleeven ofte geseeten heeft.
22. Hij antwoorde / neen / sijns wetens daer noeijt geweest te hebben dan geroe-
23. pen te zijn *ende* van weegen zijn ampt: op het .2.¹¹ van het lang ofte
24. sitten over de tijt *Antwoordde* hij wat slap, ofte vlau,: doch dat hij sijns wetens
25. daer noeijt niet met dronckenschap overlaeden was: ofte iets onbe-
26. hoorlijcks door den dronck gedaen heeft: maer seijde hij was nochtans een
27. mensche het soude hem missen / en soo het hem gemist hadde hij wil-

---

⁸ Het woord is afgekort, mogelijk bedoelde men boetvaardigheid.

⁹ *Beruchtigen* is een ouderwetse vorm van betichten of verdacht maken.

¹⁰ Letterlijk: hun geweten te kwijten.

¹¹ Bedoeld is: het tweede punt.

28. de hem die schriftelijke discuplijnie¹² onder werpen soo wel als een
 29. Ander: doch # merckt¹³ beclaechde bij hem seer, dat de luijden tot zijn grooten nadeel
 30. sulcken geruchte strooyden, onder het volck: ende dat wt sij sulcken swack
 31. fundament soo hij seijde: d namelijk om dat se hem daer gesien had-
 32. den: daer hij van weegen sijnen ampt weesen moste.
 33. Soo verre heeft de kercken raet met hem gehandelt: *ende* naerder
 34. en can sij't niet bringen, om dat sij het selfs niet gesien en hebben:
 35. *ende* andere diet haer aen dienden: en wilden de kercken raet
 36. niet stijf staen: (*ende* oock soo sorchde de kercken raet dat se
 37. niet stijf en souden staen: als de noot aan de man ginck.)¹⁴
 38. De kercken raet wort oock menichmael tonrecht¹⁵ beswaert dat sij
 39. eenige saecken ofte personen door de vingeren sien meer als anders.
 40. Soo heeft hertman hart[mans] hem eindelijk Boetveerdich gestelt
 41. en oft daer ijeman # eenige¹⁶ waeren /die meinden dat de kercken raet ~~niet~~ in¹⁷
 42. deesen niet genoch gedaen en heeft / soo wort een yegelijck lidtmaet
 43. *vercondicht* / dat de¹⁸ met *waerheid*: iets wat weet in te bringen tot
 44. waer maeckinge van dat geruchte: midts noemends tijt *ende* om
 45. standicheijt: *ende* om en bij hem: ofte de kercken raet binnen die *tijt*
 46. van 8. daegen: hij heeft beloofd hem tegen die te draegen als een
 47. christen betaempt: *ende* dit behoort oock te geschieden nae de spreucke
 48. ~~matheus 18.~~¹⁹ *ende* soo daer binnen die tijt *voornoemd* iets wort in ge ~~dat~~ bracht dat
 49. hij schult aen die daet heeft: sal de kercken raet / kerckelijck
 50. nae godts woordt met hem handelen ofte prosedeeren.
 51. Soo sulcks niet en geschiet binnen de tijt van 8: daegen: sal al
 52. dat naeseggen niet geacht worden: *ende* sal daer nae van den
 53. kercken raet toegelaeten worden tot het gebruik des *heiligen* avont

---

¹² Betekent: straf.

¹³ # *merckt* staat in de kantlijn.

¹⁴ De betekenis van stijf staen is onbuigzaam (de poot stijf houden).

¹⁵ Betekent: ten onrechte.

¹⁶ # *eenige* staat in de kantlijn.

¹⁷ Superscript: *in*.

¹⁸ Bedoeld is: die

¹⁹ Superscrip: Matheus 18.

54. maels: ende een yder wachte hem van een quadt geruchte te
55. stroeijen van sijnen naesten: want sulcks strijt tegen de
56. schriftelijcke liefde: maer ijder behoorde sijn ampt te doen
57. nae die spreucke chrijsti mat~~he~~*us*: 18. eer hij eeijs tot naedeel ende
58. oneere van sijnen naeste *verseijt*: ofte voortseijt
59. Doen de proef predicaetie over 8 daegen daer nae gedaen
60. ~~Wae~~ worde den :27: deetseember:²⁰ hebben wij de gemeente *verkondigt*
61. Datter niemand bij ons *verschenen* is van weegen hartman
62. Aldus acktum als boven.
63. die onderling een waren.
64. Jelte Jans: Pieter Fockes ende Juriaen Juriaens.
65. Wouter Reijniers dienaer des *heiligen* evangeli tot Coudum 1618

---

²⁰ Lees komma's tussen *worde* en *den* en na *deetseember*.